

12.12.2023 ж № U00034

Қолөнерге баулу арқылы оқушылардың шеберлігін дамыту

НУРГАЗИЕВ НУРДАУЛЕТ ИЛЪЯСКАРОВИЧ

Жетісу облысы Панфилов ауданы

«Үлкеншыған орта мектебі» КММ-нің

Көркем еңбек пәні мұғалімі

I. Білім саласындағы кез келген пән қандай ортада болмасын өзінің айтар ойы, өмірге деген көзқарасы, нақты жеке тұлғаны қалыптастыруға өзіндік үлес қосары анық.

Технология пәнінің басты мақсаты- оқушылардың шығармашылықпен жұмыс жасауына ықпал ете отырып, қазіргі заманның технологиялық мәдениетіне, яғни бұйымдарды көркем жобалауға, өңдеп, өндіруге бейімдеу болып табылады. Сондай-ақ оқушылардың техника мен технология әлемін зерттеп, зерделеуін, кәсіптік іс-әрекет элементтерінен практикалық тәжірибе алуын қарастырады. Технология атты жаңа интегративті білім саласын меңгеру оқушылардың жалпы білім мен дағдыны меңгеруіне мүмкіндік береді, интеллектуалдық, тұлғалық, этикалық дамуын, өзіндік, кәсіптік айқындалуын, қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайларға бейімделуін қамтамасыз етеді.

II. а) Өз іс тәжірибемде оқушыларға кәсіптік бағдар беру, белгілі бір мамандыққа бейімдеу және өзіндік кәсіптік айқындалуы үшін Қазақстанға белгілі педагог-ғалым Әл-Фараби атындағы университетінің психология кафедрасының профессоры Түрікпенұлы Жолмұханның әдістемесі бойынша: 1. Оқушылардың «Ынта-ықыласын анықтау картасы», 2. «Менің қалауым» атты дифференциалды диагностикалық сауалнаманы пайдаланып жүрмін. Менің 5-9 сыныптарға технология пәнінен сабақ бергендегі байқағаным, кез келген 5 сынып оқушысы бастауышта алған білім негізінде бір салаға ынта-ықыласы болады. Сол сала оған ұнайды. Мұғалім оқушының сол қызығушылығын анықтап, сол сала бойынша оқушыны бейімдеуі керек. Сондықтан 5-сыныпта оқу жылы басында «Ынта – ықыласын анықтау картасын» жүргіземін.

Мұнда оқушылардың кәсіби айқындалуына мұғалімнің рөлі жоғары. Кәсіптік мәнін ашып, өмірге, қоғамға қажеттілігін үнемі сабақта айтып, дәлелмен нақтылап түсіндірсе, әрине сол кәсіпке бейім оқушылардың бейімділігін дамытуға болады. Бейімділігін дұрыс анықтай алмай жүрген оқушылар қосымша қосылады. ә) Қазіргі таңда жеке тұлғаны қалыптастыру технология пәні мұғалімдерінің алдарына қоятын мақсаттар мен міндеттеріне өте жауапкершілікпен қарауды талап етеді. Оқушыларға білім, білік және кәсіптік бағдар беру барысында мұғалім әр оқушының алдында оның келешегіне шын мәнінде жауапты екендігін сезіну қажет. Осы үлкен міндетті атқару үшін технология пәнінің мұғалімінің өзі білімді, мәдениетті, жаңашыл болуы қажет деп ойлаймын. Әрине, көптеген мектептерде бұрынғы ізбен «еңбек сабағы» деп көңіл бөлмеуді де мүмкін, бірақ өз пәнін жоғары бағалайтын мұғалім парызын ұмытпауы керек. Сол себептен әр сабағын жаңашылдандырып өткізуді мақсат етіп, күрделі дайындықпен сабақты өткізуге қалыптасқан жөн. Сабақтың сапасы – ол оқушының білімділігі, біліктілігі, мәдениеттілігі. Бұл салада бірінші сәттілік: - мұғалім проблемасын анықтап, алдына мақсат қояды; Екіншісі - тақырыптық күнтізбелік бағдарламаны жан-жақты зерттеп, мектеп ерекшелігін ескере отырып, дұрыс құруы, мұғалімнің мақсатына жету жолының ашықтығы. Оқушылардың қызығушылығы мен бейімділігін дамыта отырып, кәсіби айқындалуын жетілдіру болашақ кәсібін қателеспей табуына көмек болады. Кәсіптік мектептерде, оқу-өндірістік комбинаттарында кәсіптік мамандық алуына жол ашады. Бұл жұмыстар жеткіншектердің кәсіптік бағдарды сезінуіне, еңбекті бағалауына, сүйіп атқаратын жұмысқа дағдылануға, жауапкершілікті сезінуге, мінез-құлық және қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруға септігін тигізеді. Сабақ барысында қыздарды тігінге үйретудегі мақсатым-халқымыздың ежелден келе жатқан ұлттық өнерлерімен оқушыларды жеке таныстырып, үйрету. Сапалы білім берумен қатар еңбекке де баулу, үйрету аса қажет, жастарымыздың өнерлі болуы қоғамдық өмірімізге үлкен әсерін тигізеді деп ойлаймын. Тұлғаның эстетикалық бейнесі өнер мен табиғатты қабылдауы және адамдар арасындағы қарым-қатынастағы қызметі арқылы көрінеді. Талантты және дарынды оқушылардың бойында даму және шығармашылық қабілеттер өнердің түрлі саласында өз ерекшелігіне қарай көрінеді. б)

Жеткіншек ұрпақты ұлттық сезім мен рухта тәрбиелеуде ұлттық ою-өрнектердің алатын орны ерекше.

Қазақ халқының қолөнерінің арнасы кең, түрі сан алуан. Халқымыздың өмір тіршілігінде ою-өрнек қатыспайтын саланы табу қиын.

Өнердің басқа да түрлері секілді қолданбалы қолөнері технология пәнінде ұлттық ою-өрнекті қастерлеуге жол ашады.

Дәстүрлі қазақ өнерінің ерекшелігін айтқанда, қазақ өміріндегі ежелден дамыған ою-өрнек ерекше эстетикалық сезімді үнсіз айғақтайды. Ою-өрнектің көнеден келе жатқанын дәлелдейтін бұйымдар мұражайларда сақталуда. Адамдар ертеден-

ақ өздерін қоршаған айнала дүниені тасқа бейнелеген, бертін келе киім-кешектеріне,

қолданатын бұйымдары меныдыстарға қарапайым сурет ретінде салған, осылай бірте-бірте ою-өрнек пайда болды. Ою-

өрнек халықпен бірге жасасып, оның рухани материалдық игілігіне айналып келеді.

Бүгінгі таңда қайта дамып, бай мазмұн, жаңа түр тауып, өнер саласында биік деңгейде дамуда. Өнер өшпейді, сөнбейді, көнермейді. Әрбір сабақта кәсіпке оқыту әрбір оқушының өмірі үшін өте қажет деп санаймын.

Өйткені талаптанған бала әрқашан өз мақсатына жетеді. в)

Қазіргі заманғы мектептің алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі-оқушыларда білім мен шеберліктің қалыптасуы болып табылады.

«Жасөпірімнің дербестігі педагогикалық мақсатқа бағытталса,

жақсы нәтижелерге жеткізеді, жауапкершілік сезімін арттырады,

шығармашылық бастаманы дамытады, оны белсенді етеді», - деп жазды Н.

Левитов. Көркемдік – қолданбалы жұмыстар барысында оқушылардың еңбек білімі мен шеберлігін қалыптастыру үрдісінің педагогикалық мақсаты

болу үшін оқып, үйрету барысында олардың ақыл-ой қабілеттері мен іс-әрекеттер ерекшеліктерін ескеру керек. Қазіргі кезде заман талабына сай,

мектептің, ұстаздардың алдына қойған мақсаты-

мектеп қабырғасында тәрбиеленіп келе жатқан жас ұрпақты ұлтымыздың көнеден келе жатқан салт-дәстүрімен таныстыру, еңбекке деген шеберлігімен

икемділігін, өнерге деген сүйіспеншілігін арттыру. Бұл тек ұстаздардың

ғана емес, сонымен қатар қазақтың көне салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, тұрмыс –

тіршіліктерін, қолөнерін жадымызда ұстау, келешек ұрпаққа үйрету, жөн

сілтеу, ата-бабаларымыздың дәстүрін ұмыт қалдырмау-баршамыздың

парызымыз. Егеменді қазақ мемлекетінің болашақ ұрпақтарының сана-

сезімін, ұлттық психологиясын, оның сонау ерте замандағы ата-бабалар салт-дәстүрімен, мәдениетімен сабақтастыра отырып, халықтық қолөнерін сақтап қалуға тәрбиелеу-ұлтжанды ұлғатты ұстаздардың абыройлы ісі. Келешек мектептер 12 жылдық оқу бағдарламасында да біздің қазақтың қолданбалы қолөнерінің оқушыларға беретін тәрбиелік мәні өте зор болмақ. Ұлттық тәрбие беру бесігіндегі оқушылардың ата-баба дәстүрін, мәдениетін, қолөнерін және азаматтық арнадағы асыл қасиеттерін еңбекке баули отырып, жан-жақты эстетикалық тәрбие беру, мәдени мұраны жүйелі меңгеруге, рухани мұрасын бағалай білуге тәрбиелеу мүмкіндіктері қарастырылады. Сондықтан оқу-тәрбие жұмысының барысында, технология сабағында оқушыларға кәсіби технология пәнінің үйірме жұмыстарында халқымыздың ұлттық қолөнерін халқымыздың салт-дәстүрімен, әдет-ғұрпымен таныстыра отырып, оқушының іскерлігін, дағдысын, еңбекке деген ынтасын қалыптастыруды негізгі мақсат етіп қою-біздің міндетіміз. Ұлттық мәдениетке негізделген қазақ мектебінің қайта түлеуі қазіргі таңдағы көкейкесті мәселе болып отыр. Өйткені оқушылардың көркемдік білім алуын арттыру және рухани деңгейін дамыту, шығармашылыққа тәрбиелеу- қазіргі білім беруде көзделіп отырған мәселе. Осы тұрғыдан келгенде оқушылардың жұмыс істеу әдет – дағдыларын көркем шығармашылық іскерлікпен жалғастырып дамыту мәселесі қарастырылады. Оқушыларды әсемдікті сезініп, түсініп, қадірлей білуге баулу эстетикалық тәрбие беру арқылы іске асырылады. Өнер мен білім беру ісін бір-бірімен ұштастырып, бала санасына ұялатуда үлкен жүрек, мол іждағат, мейірімділікпен қоса, кәсіби дарын ізденімпаздық, іскерлік керек екендігін баса айтуымыз керек. Мектепте технология сабағын халықтық педагогикамен ұштастырудың маңызы зор. Еңбек оқушылардың ең бірінші өмірлік қажетіне айналу үшін, еңбек ету талабын адамның бойында тәрбиелеудің зор маңызы бар. Бұл міндет-адам өзі ынта қойған еңбекпен шұғылданып, оның бейімділігімен мүддесіне сай келетін және адамгершілік қанағат беретін іспен шұғылданған жағдайда жүзеге асырылады. Сондықтан да бұл міндеттерді шешу еңбекті дұрыс таңдап алумен аса тығыз байланысты. Технология сабағы-мектеп оқушыларын рухани байытып, дүниетанымын қалыптастыратын пәндердің бірі. Технология пәнінде ұлттық қолөнерді, тәрбиені үйрету арқылы мынадай дағдыларды немесе іскерлік

ті қалыптастырамыз: · еңбекқорлыққа; · ұлтжандылыққа; · рухани мәдениетке; · іскерлікке; · шыдамдылыққа; · ізденімпаздылыққа. Халық қолөнерінің бай мұраларын жинап, сұрыптай отырып, заманымызға сай лайықты сапа, түр беру әдісімен оларды ілгері дамыта беруіміз керек. Қолөнер халық өмірімен, тұрмысымен бірге жетіліп, біте қайнасқан өміршең өнер. Қолөнер өзіне тән әлемі, қоршаған ортасы, өзіндік күші бар, ол ешқандай өтпелі құндылықтарға бағынбайды. Өзіне деген тыныштық пен сенім бізге белгілі бір дағдылар мен икемдерге жеткізеді.

III.

Қорытынды Ұлттық педагогиканың насихаттауда қай пәннің болса да ыңғайы мен мүмкіндіктері мол. Соның ішінде технология сабағында халқымыздың қолөнеріне үйрету арқылы оқушыларға ұлттық дәстүрде тәрбие берудің артықшылығы көп. Қолөнерге баулу, шығармашылықпен ұштастырып білім беру, еңбек етуге баулу мен қатар ата-бабамыздан қалған салт-дәстүрге тәрбиелеу қазіргі заман талабы. Қолөнерге қызықтыру үшін кез келген бұйымның, туындының жасалу құпиясын, тарихын ашып көрсетсек, қосымша әдебиеттерден мағлұматтар берсек, қайталанбас ерекшеліктерге толы жасалу технологиясымен таныстырсақ оқушы іскерлікпен шығармашылыққа кіріседі. Оқыту үрдісінің ғылыми негізі мұғалімнің өз жұмысын жоспарлай білгеніне байланысты, сонымен бірге ол оқушының іс-әрекетін де ұйымдастыра білуінде.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. С. Нұрпейісов «Қазақ халқының ою-өрнегі»
2. К. Өстеміров, Н. Адамқұлов «Технология оқулығы» 7 сынып
3. Журнал «Мектептегі технология» № 6, 2006 жыл
4. С. Қ. Қасиманов «Ою-өрнек кешені»

12.12.2023 № U00035

Ұлттық ойындар – халықтың рухани қазынасы

ТУЛЕГЕНОВ АЙДЫН КУАНДЫКОВИЧ
Шығыс Қазақстан облысы Өскемен қаласы
Өскемен экономика -қаржы колледжінің
Дене тәрбиесі пәнінің оқытушысы

Ұлттық ойындары ұғымы – әр халықтың төл дүниетанымынан, жағырапиялық жағдайларға бейімделуінен, ел мен жерді сыртқы жаудан қорғау дайындығынан негізгі ақпар береді. Бағзыдан бері сайын дала төсінде мекендеген сан алуан тайпалар мен мемлекеттердің бүгінгі мұрагері қазақ халқының күнделікті өмір салтында ойын әрекеттерінің орны қашанда ерекше болған. Ұлттық ойындар қазақ халқының өмірінде үлкен маңызымен қатар алуан түрге ие болуында. Ең қызығы кішкентай балалардан ересек адамдарға дейін қатысып ойнайтын сан алуан ойын түрлері бар. Қазақтың ұлттық ойындары жалпы сипатына ең негізгі бес түрге бөлінеді. Бір ескерер дүние, бұл бес ойын түрі түркі тектес халықтардың барлығына ортақ десек те болады. Соның бірі тоғызқұмалақ ойыны. «Тоғызқұмалақ» – ең ежелгі ойындардың бірі. Ертеде өмір сүрген малшылардың отаулар мен екі қазанды үлкен ойықтары тоғызқұмалақтың осыдан төрт мың жыл бұрын жасалғандығын ғалымдар нақты дәлелдеп отыр. «Тоғызқұмалақты» қойшылар ойыны дейтіні – таңнан кешке дейін табиғат аясында қой баққан қойшылар уақыт өткізу үшін шұңқыр қазып, оған қойдың кептірілген 162 құмалағын салып ойнайтын болған. Әрине, «Тоғызқұмалақ» – зияткерлік ойын. Сондықтан шығар бұл ойынды қазақтың небір көрнекті тұлғалары құмарта ойнаған. Олардың қатарында Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, Абай Құнанбайұлы, Мұхтар Әуезов, Қалибек Қуаншыбаевтар бар. Кеңес үкіметі жылдары «Тоғызқұмалақты» ұрпаққа аса қажетті құндылық деп дәлелдеп, Қазақстан Коммунистік Партиясы Орталық Комитетіне ашық хат жолдап қорғап қалған қазақ өнерінің майталмандары Кәукен Кенжетаев пен Рашид Абдуллиндер еді. 1906 жылы Ресейдің этнограф ғалымы Н.Пантусов Қазан қаласында «Тоғызқұмалақ» туралы алғаш мақала жариялады.

Ал «Тоғызқұмалақ» ойыны туралы 1936 жылы тұңғыш кітап жазған – қазақтың әйгілі лингвист ғалымы Сәрсен Аманжолов еді. «Тоғызқұмалақ» - қазақ халқының баға жетпес рухани қазынасы. Бұл ойынының тарихы тым ілкіде жатыр. Қазіргі күні «Тоғызқұмалақ» әлемнің көптеген мемлекеттеріне кеңінен танымал. Атап айтқанда, Ұлыбритания, Швейцария, Франция, Германия, Испания, Түркия, Чехия, Ресей, Украина, Қытай, Моңғолия, Қырғызстан, Колумбия елдерінде сан мыңдаған адам «Тоғызқұмалақ» ойнауда. «Тоғызқұмалақ» ойыны НЗМ (Назарбаев Зияткерлік Мектебі) бағдарламасында бар екендігі, сондай-ақ осыған байланысты интернеттік бағдарламалар жасалғандығын да айта кетсек болады. Ұлттық ойындардың қалыптасуына қандай да бір жағдай түрткі болды деуге бола ма? Сенімді түрде солай деп айтуға әбден болады. Кең сахараны мекен еткен еркін халық күнделікті тұрмыс-тіршілігінде ойын-сауыққа ерекше мән беріп отырған. Және үлкен-кіші ойнайтын әрбір ойынның шығу негізінде ұлттың дүниетанымы мен тарихы жатыр. Себебі ештеңе де пайда болмайтыны секілді қазақтың әрбір ойынның шығу тегінде өмірлік қажеттіліктер мен сұраныстар жатыр. Адамзат баласы ойын элементтері арқылы өмірде кездесетін қауіп-қатерден сақтануға, ақыл-айлалы болуға осы ойындар арқылы машықтанып отырған. Тоғызқұмалақ ойынынан өзге, қазақтардың қыстың ұзақ кештеріндегі сүйікті ермегінің бір дойбы ойыны болған. Әлем тарихында тым ілкі дәуірлерде пайда болған осы дойбы ойыны қазақ даласына да ертеректе келгені анық. Енді дойбы туралы мәліметтерге назар аударсақ. Дойбы ең алғаш Мысыр жерінде 3500 жыл бұрын пайда болған деген болжам бар. Қазіргі заманғы зерттеушілер дойбының таралу тарихы мен жолдарын әлі күнге дейін толық дәлелдеп, ғасырлар қойнауында жасырын жатқын сырды әлі де толыққанды талдап бере алған жоқ. Зерттеулерге қарағанда кәдімгі дойбы ойыны орта Азияға X ғасырларда жеткен көрінеді. Ал, қазақ даласына дойбы ХҮІІІ ғасырда сауда жолдары арқылы келген, қазақтың батыс аймақтарында «шатраш», ал басқа аймақтарда «дойбы» деп аталған деген деректер жиі ұшырасады. Енді «Шөген» ойынының қысқаша тарихына тоқтала кетсек. Ол туралы бізге жеткен тарихи мәліметтер не дейді екен? Жылқыны алғаш қолға үйретіп, оны мініс көлігі мен азығы, сондай-ақ сусыны ретінде пайдаланушылар – қазақ жерінде өмір сүрген ежелгі тайпалар екенін ғалым В.Зайберт «Ботай мәдениеті» арқылы дәлелдеген болатын.

Бағзы бабаларымыз жылқыны қолға үйретіп қана қоймай, сауып сусынға, жаратып бәйгеге қосқан. Азаматтарымыз ат үстінде «Көкпар» тартып, аударыспақ ойнаған. Сонымен бірге ат үстінде «Шөген» ойынын ойнаған. Шөген – түркі тектес тайпа-ұлыстарда, соның ішінде қазақтарда ежелгі замандарда кең тараған спорттық ойын. Ойнаушыдан аса шеберлік пен ептілікті қажет ететін бұл сайыс түрі күні кешеге дейін қазақ халқында ұлттық ойын ретінде қолданылып келген. Өкінішке қарай, бұл ойын түрі қазір түркі дүниесі елдерінде де, қазақ халқының да кейінгі ұрпақтарының есінде мүлде ұмыт болды. Мұның басты себебін, қазақтар мен өзге түркі халықтарының ұзақ уақыт бойы бодандықта болуымен түсіндіруге болады. «Шөген» ойынын еске түсіретін ат спорт түрі бұл күндері Еуропадан кездеседі. Ағылшын ақсүйектерінің сүйікті әрі машықты спорт ойынынның бірі – «Поло» ойыны. Поло ойыны бүгінгі қазақтарға тек теледидар арқылы ғана жақсы таныс. Яғни, ат үстінде доп таяқпен доп қуалап ойнайтын бұл ойынды «ат хоккейі» деуге де болады. Бұл «ат хоккейді» біздің ата-бабаларымыз да сүйіп ойнаған. Оған көне түркі мұралары, атап айтқанда Махмұд Қашқаридің, Жүсіп Баласағұнның еңбектері куә болады. X-XI ғасырлардағы түркі халықтарының ежелгі мұраларында «Шөген» ойыны туралы нақты деректер бар. Жүсіп Баласағұни өзінің «Құтты білік» дастанында «Елшілер қандай болу керектігі туралы баяндалатын» тарауында осы шөгенді айтып өтеді. Елші тілге шебер, шешен, әдепті, зерелі алғыр болуы керек, әрі шахматты, шөгенді жақсы ойнауы тиіс дейді. Сонымен қатар, Махмұд Қашқаридің «Түркі сөздігі» кітабында шөгенді ат үстінен арнайы имек таяқпен доп қуалап ойнайтын спорт түрі деп атап өтеді. Осы Орта Азия мен қазақ жерінде кеңінен ойнаған «Шөген» яғни «Атты поло» ойыны соңғы жылдары көршілес Өзбекстан елінде жақсы жолға қойылып келеді. Поло ойынының түп бесігі – түркілер екендігі даусыз. «Шөген» ойыны Тұранда туып-өскен Ұлы Моғолдар империясының патшасы Бабыр Үндістанға апарған. Кейін Үндістанды жаулап алған ағылшындардың «шөгенді» Англияға таратып ойнай бастаған. «Ат полюсы» немесе біздің ата-бабаларымыз ойнаған «Шөген» ойыны қазіргі күні әлем халқының қызығушылығын оятып, кеңінен таралып келе жатыр. Аргентинада тіпті әйелдердің өзі осы ойынды ойнайтын көрінеді.

Сонда кешегі «амазонкалардың» ұрпағы, ерлермен қатар ат құлағында ойнап жауға шапқан қазақ әйелдері де бұл ат спортымен неге шұғылданбасқа деген де ой келеді екен. Қазақ халқы төрт түлік малдың еті мен сүйегін, терісі мен жүнін күнделікті тұрмыс қажетіне молынан пайдаланып келген. Бұл – қазіргі тілмен айтқанда – қалдықсыз өндіріс болып саналады. Ұсақ малдың жілігінде болатын асықтар мен ірі қара малдың сақаларын етінен арылтып, бояп, қажет болса қорғасын құйып, түрлі ойындарға пайдаланған. Міне, осыдан асық ойыны пайда болған. Асық ойыны – баланы ептілік пен тапқырлыққа, батылдыққа, есептей білуге үйретудің таптырмас құралы. Бір асықтың өзі ғана қазақтың қаншама сөзін өн бойында сақтап тұр. Асыққа қатысты ырымдар мен тыйымдар, мақалдар мен мәтелдер де баршылық. Бұлардың барлығы да халқымыздың асық ойынына деген ынта ықыласының белгісі. Қазақта «асығың алшысынан түссін» деген ізгі тілек бар. Ойындағысы, арманы орындалып, жолы болу, ісі өрге басу деген мағынаға саяды. Мысалы «құмар» иіргенде төртеуі бірдей түссе төрт құбыласы тең деп, төрт түлігің қатар өсер, төбедегің алдыға түсер дейді. Әр нәрсенің өзіне сай шегі болатынын меңзеген халық даналығы «Асық ойнаған азар, доп ойнаған тозар» дейді. Расымен де, ерте заманда асық ойнап, құмарпаздыққа салынып кететін жағдайлар да болған екен. Доп демекші, қазақ халқы ежелден бері малдың жүнін былғарыға нығыздап тігіп, доп жасап, түрлі ойындар ойнауға пайдаланып келген. «Адамның басы Алланың добы» сөзі де тым ілгеріде пайда болса керек. Қазақтың көптеген ойындарын қазіргі әлемдік танымал ойындардың түпкі бастауы мен қайнар көзі ретінде де қарастыруға толық негіз бар. Қазақ халқының көнеден келе жатқан ойындарының бірі – «Қағар» немесе «Кагар». Жалпы, «қағар» деген атаудың өзі «қағу» деген сөзден шыққан болса керек. Қағарды қала бері қазақтың, сондай-ақ түркілердің төл ойыны деуге толық қақымыз бар. Қағар – балаларды жылдамдыққа, ептілікке, қарсыластың күші мен ойын жоспарын аңғара білуге, кішкентай жастағыларды санауға үйрететін қозғалысты ойын. Қағар – қазақтың «бейсболы». Қағарға ұқсас ойындар көптеген халықтарда бар. Мысалы, орыстың «чижигі», ингуштің «чиж» немесе «кулі» және тағы басқалары.

Америкалықтардың танымал ойыны бейсболдың да көптеген элементтері қағарға ұқсас. (Аталған ойындардың суреті, ойын элементтерінен кадрлар көрсетілсе) Қазақтың «Шүлдік» атты ойынын да қағардың бір түрі деуге болады. Енді «Қағарды» ойнау тәртібі туралы айтсақ. Қағарды ойнау үшін көбінесе жазық жер пайдаланылады. Алаңқайға диаметрі шамамен 5-8 метрлік шеңбер сызылады. Ойын ойнау үшін ағаш таяқ пен (12-15 см) өлшемдегі, жуандығы бір еліден артық таяқша керек. Таяқшаның екі ұшы аздап сүйірленіп жонылады. Ойынға екі немесе одан да көп адам қатысады. Ойынды бастайтын ойыншы немесе команда анықталады. Ойынды бастаушы анықталған соң, ойын бағыты белгіленеді. Мұнда таяқшаны лақтырған кезде ойыншының көзі күнге шағылыспауы, желге қарсы болмауы ескеріледі. Ойынды бастаушы аланның ішінде бір қолына ұзын таяқты, екінші қолына таяқшаны ұстап тұрады да, басының деңгейінде көтеріп лақтыра беріп, ұзын таяқпен әуелете ұрады. Осы кезде ол: «Қағар!» - деп айқайлауы керек. Шеңбердің сыртында тұрған ойыншылардың мақсаты – әуеде ұшып келе жатқан таяқшаны жерге түсірмей қағып алу. Мұндай жағдайда шеңберден ұру кезегі ұстап алған жаққа беріледі. Әрі ұпайға ие болады. Мынау әлемді ойындарсыз, әсіресе спорттық ойындарсыз да елестету тіптен мүмкін емес. Атап айтқанда, қысқы спорт түрлеріне жататын шаңғы мен конькиді атауға болады. Коньки мен шаңғының түп отаны – Еуропа екенін әлем тарихы мойындап келген. Ежелгі киммерлер – алғаш сүйек конькимен сырғанаушылар, ал қазіргі Ресейдің Балтық маңында өмір сүрген тайпалар шаңғыны алғаш аяққа іліп қолданушылар ретінде айтылады. Бірақ осы жөнінде қазақ этнографтарының өз айтары бар. Қазақтың белгілі ақыны, мәдениеттанушы ғалым, Ақылбек Шаяхмет халқымыздың ұмыт қалған көптеген дүниелерін қайтадан жаңғыртуға атсалысып жүрген тұлғалардың бірі. Ғалымның айтуынша коньки – қазақ жерінде пайда болған. Бұған қандай уәж айтылмақ. Ғалымның өзіне сөз беріп көрсек. «Бұрын Британ мұражайында бұдан 2000 жыл бұрын жасалған конькидің сақталып тұрғанынан аз-мұз хабарымыз бар еді. Ал 1948 жылы Қостанай қаласының маңайында біздің дәуірімізге дейінгі қола ғасырда жасалған 6 жұп конькидің табылғанынан, оның жылқының сирағынан жасалған мәліметті еш білмейді екенбіз. Аяққа байлайтыны да кәдімгі қайыс, ол да жылқы терісінен жасалған.

Ал, тарих ғылымының кандидаты А.Хазанов мұндай конькиді жасауға жылқының тілерсек сүйегі пайдаланған деген пікір айтады. XIII ғасырда Сарыарқа даласында болған саяхатшы Гильом Рубрук «Олар аяқтарына егелген сүйектерді байлап алып, қатып қалған қардың үстімен сырғиды да, тіпті құстар мен аңдарды қуып жетіп ұстай алады», - деп жазады. Орыстың «конь» сөзінің мағынасы «атқа қону», яғни «салт атпен жүру» дегенді білдіреді. «Коньки (қон, ки)» – атқа мінгендей «қон» және «аяғыңа ки» деп тұрған жоқ па? Конькидің Тобыл жағасында табылғаны осы деректердің бәрін де растап тұрған жоқ па?». Расымен де алты ай қыс бойы ақ қар мен көк мұз салтанат құратын Сарыарқаның солтүстік бетінде өмір сүрген ежелгі бабаларымыз конькиді алғаш аяққа байлаушылар болып шығуы әбден мүмкін ғой? Мұны індетте зерттеп, талассыз ақиқатқа айналдыру – бүгінгі күннің нақты мақсаты болуға тиіс. Шаңғы – әлемде кеңінен таралған спорттық, сейілдік құрал. Шаңғының қарда, көгалда, құмда сырғанайтын да түрлері бар. Ресей мен Скандинавия – шаңғының отаны деген де пікірлер бар. Әрине, тастағы суреттер, археологиялық қазбалар осылай дейді. Алайда, мұндай суреттер мен қазба бұйымдар қазақтар өмір сүретін өңірлерден де табылып жатса, неге шаңғының отаны Қазақстан демеске?! Оған да негіз жоқ емес. Себебі Алтайдың қар мол түсетін батыс, оңтүстік, солтүстік бетінде мекен еткен қазақтар ежелден бері қар шаңғысын пайдаланып келе жатыр. Ерте кезде адамдардың күнделікті тіршілігіне қажетті көлік құралы болған, ал қазіргі күні қысқы спорттың негізгі түрі саналатын шаңғының алғаш пайда болған отаны қазақтар қоныстанған Алтай өлкесі екені осыдан біраз жыл бұрын әйгіленді. Ғалымдар 2005 жылы Қытайдың Алтай аймағындағы шаңғы тебу бейнеленген жартас суретін зерттеп, оны біздің заманымыздан бұрынғы 10 мың жылдың алдындағы жәдігер ретінде мойындады. Осыдан кейін 2007 жылы «Алтай тауы ең байырғы қар шаңғысының мекені» деп Гиннестің рекордтар кітабына да енгізілген болатын. Осыған байланысты жазушы, этнограф Жәди Шәкенұлы Алтай өңіріндегі тері шаңғы туралы былай дейді. «Қытайға қарасты қазақтар қоныстанған Алтай аймағы – таулы, қыратты, қысы суық әрі ұзақ, қарлы аймақ болып саналады. Бұл өлкені мекендеген халық үшін бүгінгі күнге дейін шаңғы – спорт түрі ғана емес, күнделікті тұрмыс-тіршілігінде де жиі пайдаланатын көлік құралы болып келген.

Таулы жерде көлік қатынасы қолайсыз болғандықтан қазақтар тері шаңғыны кеңінен пайдаланған. Бұл шаңғының өзегін қайың мен қарағай ағашынан жасап, сыртын жылқы сирағының терісімен қаптайды. Шаңғы орнынан қозғалып, екпін алу үшін бір таяқты ғана қолданған. Басқа қар шаңғыларына қарағанда, теріден жасалған шаңғының өзіндік ерекшелігі – өрге шыққанда тері жүніне қарсы бағытта болғандықтан, биіктен артқа қарай еш сырғып кетпейді. Таудан төмен сырғанағанда бір бағытта жығылған тері жүніне бағыттас болғандықтан, жылдамдығы басқа қар шаңғыларынан шапшаң болған». Түркі даласының жаугершілік заманы мен қатқыл табиғаты адамдарды шымыр да ширақ болуға тәрбиелеген. Ересен күшімен ел-жұртты таңдандырып, тап келген қарсыласын еңсерген кешегі Қажымұқан мен Балуан Шолақ, Иманжүсіп пен Мұстафа Өзтүріктей алып күш иелерінің әр кезеңде шығып отыруы тегіннен тегін емес. Сонымен бірге қазіргі заманға сай дамыған жекпе-жек өнерлерінде, әсіресе бокста біздің жерлестеріміздің айы оңынан туып, әлемге мойындалып келе жатыр. Әрине, бұл да бекер емес. Мұны арнайы айтып отыруымыздың себебі, өткен ғасырдың сексенінші жылдары республикалық «Білім және еңбек» (кейінгі «Зерде») журналында бір қызықты материал жарияланған болатын. Онда Түркіменстанда тұратын бір қазақ бауырымыз «Түркі халықтарының жекпе-жегі» туралы жазады. Яғни, кеңбайтақ жерімізді қорғау үшін ғасырлар бойы ішкі-сыртқы жаулармен күрес барысында біздің ата-бабаларымыз шабуылдау мен қорғанудың алуан түрлі тәсілдерін меңгеріп, оларды ұрпақтан ұрпаққа үйретіп жеткізіп отырған. Мұның бәрін олар айналадағы табиғатқа қарап, меңгерген. Атап айтқанда жылқының тебуі, бүркіт секілді түз құстарының тегеуріні мен қанат қағуы секілді дүниелердің барлығы осы шығыс жекпе-жегінің әліппесі болған деген ой айтады. Абылай хан заманында да қазақтар арасында ұрыс жүргізудің арнайы тәсілдерін үйрету мектебі болғандығы да айтылады. Мұның бәрі де рас қой енді. Себебі, қазақтың жан-жақтан анталаған жаулары да осал болған жоқ қой. Кешегі Алашорданың әнұранында айтылған мына сөздер де осыны дәлелдеп тұрғандай. Арғы атам ер түрік, Біз қазақ еліміз. Самал тау, шалқар көл, Сарыарқа жеріміз.! Ат мінсек, жел болып, Суылдап шабамыз. «Лап!» десе от болып Дуылдап жанамыз. Ер түрік ежелден Оқ тескен етіміз! Қаймығып еш жаудан, Қайтпаған бетіміз.

Жаусын оқ, ақсын қан, Шықсын жан, қорқу жоқ. Алаштың жолында, Жан қимақ – ниетіміз. Ұлттық ойындардың тарихы алыс жүзжылдықтар мен мыңжылдықтардың қойнауында жатқанына әрбір ойынның қалыптасуына белгілі бір жағдаяттар себеп болғанын жоғарыда атап өттік. Сонымен, бұған дейінгі әңгіменің қорытындысы – қазақ халқы ұлттық ойындарға өте бай және қазіргі әлемдік танымал спорттық ойындардың пайда болуына біздің бағзы бабаларымыздың да қосқан өз үлесі бар. Бұл – үлкен мақтаныш. Үлкен мақтаныш екендігін атай отырып, сол ойындарды бүгінгі жас ұрпақ кәдесіне жаратсақ құба-құп болар еді. Әйгілі философ Зигмунд Фрейд: «Ойын дегеніміз – бала үшін мұны ешкім үйрете алмайтын нәрсеге үйрету әдісі», - деген екен. Демек, әлемнің өзге халықтары сияқты, қазақ халқы да өзінің өскелең ұрпағын ойын арқылы алуан түрлі өмірлік бейімділіктерге баулып отырған. Осы арқылы қазақтың дене-қуаты күшті парасатты ұл-қыздары елі мен жерінің, ар-намысын қорғауға қашанда әзір болып қалыптасқан. Бабадан мирасқа жеткен осы ұлттық ойындарымызды еш ұмытпай оны заман талабына сай жаңаша синтездесек ел болашағының жарқын болары сөзсіз.

МАЗМҰНЫ

- **НУРГАЗИЕВ НУРДАУЛЕТ ИЛЪЯСКАРОВИЧ**
- **ТУЛЕГЕНОВ АЙДЫН КУАНДЫКОВИЧ**